

Промени в заетостта и безработицата при лицата с увреждания

Елка Цонева

***Changes in employment and unemployment among people with disabilities:** Among the disadvantaged groups in the labor market there is a special place for people with disabilities. Employing people from this group is extremely difficult due to their reduced ability to work. Often their education and skills do not match the new production structures. Deprivation of income and the feelings of insecurity and humiliation are a problem for every unemployed person in this group.*

***Key words:** labor market, employment, unemployment, people with disabilities*

ВЪВЕДЕНИЕ

Хората с намалена трудоспособност са група, която трудно намира място на пазара на труда. Тяхното положение е обусловено както от лични причини, свързани със здравето и възможностите за труд, така и с икономически и социални фактори. Това са хора с определена степен на нетрудоспособност, предизвикана от болестни изменения с траен или необратим характер.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Според приетата през юли 2000 г. Наредба за експертиза на работоспособността (НЕР) водещ критерий при определяне степента на трайно намалена или загубена трудоспособност е експертна медицинска оценка на функционалния дефицит, обусловен от увреждането. Пълната, изцяло запазената работоспособност се определя за 100% и от тук степента на трайно намалена или загубена работоспособност се определя чрез намаляващи проценти. В Наредбата се обособяват три групи инвалидност¹.

Съществуващият начин за категоризация е може би най-подходящ за насочване на видовете помощ (социална помощ, пенсии за инвалидност, освобождаване от данъци и др.) към тези, които се нуждаят от нея. Но от гледна точка на трудовата реализация, този начин по-скоро има възпрепятстваща роля, тъй като вниманието се съсредоточава върху загубения потенциал, ограниченията и неспособността за работа. Като цяло, изборът на лицата от тази група относно възможностите за трудова реализация е твърде ограничен, което ги поставя в неравностойни позиции на пазара на труда.

Необходимостта от анализ на положението на тази социална група се налага от факта, че с промените на икономическите и социалните условия в България през 1989 г. хората с увреждания загубват едновременно и работа, и системата, която ги осигурява. Това направи от тях една от най-уязвимите групи на трудовия пазар.

В годините на планова икономика хората с намалена работоспособност имаха финансова сигурност и защита. За тях се изграждаха специализирани работни места, създаваха се производства за трудоустроени и предприятия само за хора с увреждания. Работата в тези специализирани предприятия им осигуряваше редица привилегии, като: право на допълнителен отпуск, право да работят по-малко време, защита от съкращения и т.н. Основен недостатък на тази политика за осигуряване на заетост бе, че хората с увреждания се обособяват в отделна общност. Тъй като обикновено част от тях имат по ниско общо образование и квалификация, биват концентрирани в относително ограничена сфера на полуквалифициран труд и дори тези с по-високо образование са принуждавани да приемат работа под техния ценз.

Преходът към пазарна икономика и свързаните с него негативни явления на пазара на труда особено силно се отрази на хората с физически и умствени увреждания. В новите условия специализираните предприятия трябваше да бъдат реформирани, защото не можеха да съществуват в този вид. Една част от тях бяха

закрити, други - превърнати в търговски дружества, а голяма част от заетите хора в тях - съкратени. Това доведе до много по-рязък спад на доходите и жизненото им равнище в сравнение с останалата част на обществото.

Анализът на промените в трудовата заетост на хората с намалена трудоспособност през изследвания период показва, че в общи линии, те следват измененията на общата заетост.

Таблица 1

Заетост и безработица при лицата с намалена трудоспособност на 15 и повече навършени години

Години	Общо лица с намалена трудоспособност на 15 и повече навършени години	Заети лица	Безработни лица	Коефициент на заетост	Коефициент на безработица
1994	248.4	26.9	6.5	10.8	19.4
1995	217.0	16.9	3.4	7.8	16.7
2001	280.2	18.0	7.5	6.4	29.4
2002	277.0	15.9	6.5	5.7	29.1
2003	395.3	39.1	6.9	9.9	15.1
2004	408.8	36.4	6.0	8.9	14.2
2005	448.1	37.2	5.8	8.3	13.5
2006	473.7	42.6	5.9	9.0	12.2
2007	469.0	41.9	5.1	8.9	10.9
2008	491.8	60.4	5.8	12.3	8.7
2009	479.8	49.7	5.2	10.4	9.5
2010	473.7	45.3	7.6	9.6	14.4
2011	484.7	47.6	8.1	9.8	14.5
2012	485.3	46.8	8.3	9.9	14.6

Източник: По данни на НСИ¹<http://www.nsi.bg/>

В периода от 1995 до 2002 година заетостта на тези лица е особено ниска през 1995 г. са заети едва 7.8% от общият им брой, а през 2002 – още по-малко, едва (5.7%) (табл. 3). След този период в резултат на съживяването на икономика и провежданата от правителството активна политика на трудовия пазар е отчетена значително положителна промяна в заетостта на хората от тази социална група. През 2003 година вече 9.9% от тях са заети, което означава, че само за една година заетите са нараснали с 4.2 процентни пункта. През следващите години заетостта се запазва относително стабилна, като варира около 9%. Най-високи нива на заетост са регистрирани през 2008 г., когато абсолютният им брой на тези хора достига 60.4 хил. души или 12.3%. В сравнение с предходната година заетостта се е увеличила с 3.4 процентни пункта. От началото на 2009 г., обаче с развитието и задълбочаването на икономическата криза, заетостта на лицата с увреждания започва постепенно да намалява, като тази тенденция се запазва и досега.

По отношение на безработицата логично статистическите данни показват относително високи нива в началото на разглеждания период – 6.5 хил. души (19.4%).

С малки колебания тези нива се запазват до началото на новото хилядолетие, когато през 2001 – 2002 г. са отчетени най-високите равнища на безработица - около и над 29%. Като основна причина за това може да се определи нарасналата взискателност на работодателите към работната сила. Поради нарастващата

конкуренция на пазара, предпочитанията, особено на частния бизнес, са към наемането на лица с по-добри физически възможности.

След 2002 г., благодарение на активната политика на институциите на пазара на труда се наблюдава понижаване на нивото на безработицата при тези лица. В резултат на приложените мерки само за една година (от 2002 г. до 2003 г.) безработицата намалява с 14 процентни пункта. Формиралата се низходяща тенденция продължава и до 2008 г. когато достига 8.7%. След това кризата отново обръща тенденцията и до края на разглеждания период безработицата при тази група се установява на нива 14-15%.

Несъмнено, преходът към нов модел на организация на икономиката и обществото поставя в изолация тази социална група и забавя нейното развитие през най-новата ни история. Трудно достъпната архитектурна среда възпрепятства тяхното активно включване в социалния и икономическия живот на страната. Ограниченият достъп и затруднената мобилност намаляват и възможностите им за образование, което още повече влошава шансовете им на пазара на труда. Към това трябва да добавим и засиленото действие на редица социални фактори като пренебрежение, незачитане, предразсъдъци и страх, които са причина хората с увреждания да не се възприемат като достатъчно активни граждани на обществото.

По данни на НСИ¹ по-голямата част от хората с увреждания са ниско образовани. Основната част от тях са с основно и средно образование (75.8%), като тази тенденция е характерна за целия изследван период. Следват лицата с висше образование, които макар че се увеличават най-силно – почти 4 пъти за времето от 1994 г. до 2012 г., остават с нисък относителен дял в общата съвкупност - 12.7% за 2012 г.

Таблица 2

Лица на 15 и повече навършени години с намалена трудоспособност по степени на образование

Години	Общо	Степени на образование			
		Висше	Средно	Основно	Начално и по-ниско
1994	248.4	15.4	66.8	136.4	29.9
1996	196.2	10.8	52.2	87.9	45.3
2001	280.2	22.8	93.4	116.5	47.4
2002	277.0	22.5	93.7	112.8	48.0
2003	395.3	38.7	134.5	154.3	67.9
2004	408.8	36.4	139.1	165.1	68.2
2005	448.1	43.9	160.9	172.4	70.9
2006	473.7	60.2	171.0	174.8	67.7
2007	469.0	58.6	178.7	173.5	58.2
2008	491.8	60.5	191.6	177.2	62.5
2009	479.8	61.5	186.5	168.4	63.5
2010	473.7	62.3	191.3	163.8	56.3
2011	484.7	62.1	205.8	163.6	53.2
2012	491.3	62.2	207.6	165.1	56.4

Източник: По данни на НСИ <http://www.nsi.bg/>

Особено тревожно е, че броят на безработните лица с увреждания, които имат начално и по-ниско образование непрекъснато нараства и тази тенденция се запазва до края на разглеждания период. На практика причините за техния висок

относителен дял са свързани със затруднен достъп до официалното образование и квалификация, не добре уредените условия за поддържане на придобитите от тях умения или за получаване на допълнителна по-висока квалификация. Работните места, които се обявяват в Бюрата по труда (БТ) и не изискват образование и/или квалификация, най-често предлагат нископлатена, свързана предимно с тежък физически труд работа, която е противопоказна и неподходяща за хората с увреждания.

Както беше посочено, една от причините за неблагоприятното състояние по отношение на заетостта на хората с увреждания е нежеланието на много работодатели да наемат лица с трайно намалена работоспособност. Аргументите най-често са свързани с очаквания за ниска производителност, по-високи производствени разходи, както и проблеми с адаптацията към работата и колектива. Работодателите са с резерви, когато трябва да приемат на работа хора, за които е необходимо да осигуряват специални работни места и облекчени условия на труд (намалено работно време, намалени норми)¹. Причина за това дискриминационно поведение в повечето случаи са невежеството и предразсъдъците битуващи в обществените нагласи.

Не на последно място трябва да се отбележи и съществуването на психологически задръжки у самите хора с увреждания. Много малко от тях проявяват активност в търсенето на работа и са готови да поемат своята лична отговорност. Повечето все още възприемат себе си като обречени и пасивни получатели на социални помощи, което допринася в известна степен и за отрицателните обществени нагласи. Независимо от това, според изследване на НСИ, 11% от хората с увреждания имат желание да се включат в курсове за квалификация и преквалификация. Най-предпочитани са компютърните курсове - 58%, езикови курсове - 13%, счетоводни или други икономически обучения - 7%. Макар процентът на изявилите желание да придобият нови знания и умения да е нисък, това все пак е показателно, че те започват да се ориентират адаптират към изискванията и възможностите на пазара на труда¹.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От казаното до тук може да се **обобщи**, че различията в професионалната квалификация и сложният път за придобиване на търсените специалности, ниското образователното равнище и липсата на интегрирано образование, както и особеностите на здравословното им състояние, правят хората с намалена трудоспособност недостатъчно конкурентоспособни на пазара на труда. Те са по-уязвими и понасят по-тежко ударите на кризата и извършващите се промени в националната икономика в сравнение с другите уязвими групи. Ясно е обаче, че трудовата реализация на тези хора е обвързана и не може да бъде отделена от процеса на социална интеграция и осигуряването на равни възможности. Осигуряването на равни права и възможности, възприемането на подход на приобщаване от страна на трудови обществени и други организации на всички нива са основен елемент в цялостната идея за трудовата интеграция на тези лица. Осигуряването на достъп е едно от най-важните условия за да бъдат хората с увреждания равнопоставени с останалите и да получат равни шансове за труд и за развитие на своите способности.

Трябва да отбележим, че хората с увреждания остават една от най-уязвимите групи на пазара на труда, независимо от регламентираните в българското законодателство антидискриминационни и насърчителни мерки при осигуряване на работни места и наемане на лица с намалена работоспособност. Липсва политика, която да създава възможност работодателите да се възползват от уменията и способностите и да осигуряват работни места на хора с увреждания. Самите безработни хора с увреждания се нуждаят от насърчаване, подходящо обучение и

консултиране, достъпна архитектурна и информационна среда и осигуряване на достатъчно технически средства и услуги за пълноценна трудова дейност. Тези проблеми са изключително сложни и изискват включване в тяхното решаване на широк кръг институции - държавни, регионални, местни власти, бизнеса, неправителствените организации и медиите.

Основният **извод**, който може да се направи тук е, че липсва диалог между безработните хора с увреждания, работодателите, трудовите посредници, социалните структури и институциите в сферата на заетостта. Освен това макар да звучи неприемливо, във века на информационните технологии в сферата на заетостта, липсва адекватна информационна среда. Хората с увреждания масово не познават правата си, а работодателите преференциите по отношение на заетостта на хора с намалена трудоспособност. Трудовите посредници не знаят как да посредничат между едните и другите. Икономическо и социално изключване е основната причина за застой в интеграцията на тези лица. Това от своя страна води до сериозни негативни последици, като понижаване на жизнения им стандарт, изпадане в крайна бедност, демотивация, несигурност и отчаяние. Като резултат намалява количеството човешки капитал в икономиката, намалява нивото на подготвеност и образование със съответните негативни ефекти върху развитието.

ЛИТЕРАТУРА

[1]. ЗЗРСИИ

[2]. Как да наемем на работа хора с увреждания, Наръчник на работодателя. Център за социални анализи и работа с рискови групи. София, 2006.

[3]. НСИ (<http://www.nsi.bg>)

За контакти:

Главен асистент Елка Иванова Цонева – Стопанска академия "Д. А. Ценов" катедра ОТИ Свищов - 5250 ул." Емануил Чакъров" 2 GSM - 0885 647364
e-mail: elka_tsoneva@abv.bg